

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ПРО ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЄС

PUBLIC POLICY CLAUSE IN UKRAINIAN AND EU PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Бігняк О.В. д.ю.н., професор

Владишевська В.В., асистент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті проводиться порівняльний аналіз положень про публічний порядок в міжнародному приватному праві України та Європейського Союзу.

Інститут публічного порядку фігурує в міжнародному приватному праві більшості держав як загальне застереження, що перешкоджає застосуванню іноземних матеріально-правових норм, якщо наслідки їх застосування суперечать публічному порядку цієї держави. Зазначається, що інститут публічного порядку виконує превентивну функцію в контексті вкрай негативних наслідків застосування іноземного права або рішень іноземних судів. Наведено складові елементи змісту поняття публічного порядку, а саме: фундаментальні принципи національного права; загальноприйняті принципи моралі та справедливості; законні інтереси фізичних і юридичних осіб; загальноприйняті принципи й норми міжнародного права, які є частиною правової системи держави.

Підкреслюється, що, незважаючи на гармонізацію права на рівні ЄС, норми колізійного права ЄС містять інститут публічного порядку, що дозволяє компетентному суду відмовлятися від використання норми іноземного права, коли він приходить до висновку, що їх застосування суперечить основам національної правової системи. При цьому публічний порядок є територіальною концепцією (тобто існує особливий публічний порядок для кожної держави-члена), яка може з часом розвиватися. Таким чином, Європейський суд визнає, що держави-члени можуть змінювати зміст свого публічного порядку, якщо це може знадобитися задля розвитку членів їхніх громад і їх діяльності. У зв'язку з цим зазначається, що публічний порядок – це не тільки територіальна концепція (притаманна кожній державі-члену), але також концепція, що з часом змінюється та набуває нового змісту.

Зроблено висновок, що як в праві України, так і в праві ЄС для застосування застереження про публічний порядок необхідно в кожному конкретному випадку обґрунтувати, що застосування тієї чи іншої норми іноземного права призведе поза всякими сумнівами (явно) до результатів, несумісним з національним правопорядком.

Ключові слова: публічний порядок, *ordre public*, застереження про публічний порядок, колізійні норми, надімперативні норми, Регламент Рим I, Регламент Рим II.

The article provides a comparative analysis of the provisions on public order in private international law of Ukraine and the European Union.

The institution of public order appears in the private international law of most states as a general caveat that prevents the application of foreign substantive law if the consequences of their application are contrary to the public order of that state. It is noted that the institution of public order performs a preventive function in the context of extremely negative consequences of the application of foreign law or decisions of foreign courts. The constituent elements of the content of the concept of public order are given, namely: fundamental principles of national law; generally accepted principles of morality and justice; legitimate interests of individuals and legal entities; generally accepted principles and norms of international law, which are part of the legal system of the state.

It is emphasized that, despite the harmonization of law at EU level, EU conflict-of-law rules contain the institution of public policy, which allows a competent court to refuse to apply rules of foreign law when it concludes that their application is contrary to national law. In this case, public order is a territorial concept (i.e. there is a special public order for each EU Member State), which may evolve over time. Thus, the European Court recognizes that EU Member States may change the content of their public policy if this may be necessary for the development of members of their communities and their activities. In this regard, it is noted that public order is not only a territorial concept (specific to each EU Member State), but also a concept that changes over time and acquires a new meaning.

It is concluded that both Ukrainian law and EU law to apply the public policy clause in each case must justify that the application of a rule of foreign law will undoubtedly (clearly) lead to results incompatible with national law.

Key words: public policy, *ordre public*, public policy clause, conflict of laws rules, mandatory norms, Rome I Regulation, Rome II Regulation.

В Україні і в більшості європейських держав іноземне право, що підлягає застосуванню на основі власних колізійних норм, повинно застосовуватися так само, як воно застосовується в країні свого походження, «у себе на батьківщині» – на цьому наполягала ще в 1929 році Постійна палата міжнародного правосуддя. В справах по сербським і по бразильським позикам (в яких Палата застосувала відповідно право Сербії і Бразилії), вона підтвердила, що будь-яке питання, яке може виникнути в процесі застосування іноземного права, має вирішуватися відповідно до цього права. Таким чином, суддя, перед яким стоїть завдання вирішити справу на основі норм іноземного права, повинен ніби то встати на місце іноземного судді і вирішити справу так, як вирішив би її іноземний суддя, який застосовує рідні для нього норми права [1, с. 52; 2].

Однак у кожній країні міжнародне приватне право знає інструменти, які дозволяють захищати конкретні інтереси і цінності власного правопорядку і які можуть виключати застосування іноземного права або обмежувати сферу його застосування [3, с. 144]. Ці інструменти можуть привести або до нав'язування застосування – всупереч вирішенню, що випливає з норм колізійного права – власного регулювання (це має місце в разі застосування так

званих надімперативних норм), або до виключення застосування іноземного права через необхідність віддавати пріоритет принципам власного правопорядку. Положення про публічний порядок є саме таким загальноприйнятим інструментом, який дозволяє виключити застосування положень іноземного права. Цей інститут відомий також міжнародному приватному праву України (ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» [4], ст. 228 ЦК України [5], ст.ст. 468, 478 ЦПК України [6], ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [7]). Його мета – захист від неприйнятних (з точки зору основних принципів правового порядку держави суду і прийнятих в ньому цінностей) наслідків застосування іноземного права, визначеного в якості компетентного відповідно до норми колізійного права. Таким чином, положення про публічний порядок – це, перш за все, інструмент, який коригує звичайні правила визначення та застосування права, що підлягає застосуванню [8, с. 374].

Інститут публічного порядку фігурує в міжнародному приватному праві більшості держав як загальне застереження, що перешкоджає застосуванню іноземних матеріально-правових норм, якщо наслідки їх застосування суперечать публічному порядку цієї держави. Відомий

в будь-якій системі міжнародного приватного права, незалежно від того, сформульований він в конкретному правовому положенні, інститут публічного порядку спрямований на захист універсальних цінностей, на яких заснований правопорядок цієї країни. Отже, інститут публічного порядку виконує превентивну функцію в контексті вкрай негативних наслідків застосування іноземного права або рішень іноземних судів.

В чинному Законі України «Про міжнародне приватне право» положення про публічний порядок передбачено статтею 12, де говориться, що «норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України». Передбачається, що застосування застереження повинно бути обмежено тільки самими грубими протиріччями, тому застереження слід використовувати тільки у виняткових випадках, тому «відмова в застосуванні права іноземної держави не може ґрунтуватися лише на відмінності правової, політичної або економічної системи відповідної іноземної держави від правової, політичної або економічної системи України» (ч. 2 ст. 12 Закону).

Застереження про публічний порядок захищає основоположні принципи правового порядку не тільки при зіткненні з юрисдикцією іноземного закону, а й в інших контекстах. Зокрема, воно захищає свій власний правовий порядок в разі, якщо визнання або виконання рішення іноземного суду буде явно суперечити публічному порядку (*ordre public*) держави (п. а) ч. 1 ст. 45 Регламенту Брюссель 1 біс) [9]. Протиріччя публічному порядку також є підставою для скасування і відмови у визнанні або у виконанні арбітражного рішення (п. а) ч. 1 ст. 478 ЦПК України). Варто зазначити, що стосовно рішень іноземного суду в якості підстави для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду в Цивільному процесуальному кодексі України використано не поняття «публічного порядку», а загроза «інтересам України» (п. 7 ч. 2 ст. 468 ЦПК України).

За своїм характером стаття про публічний порядок є загальною і не має конкретного змісту. В законодавстві країн світу майже не робиться спроб надати визначення цьому поняттю. Як зазначає В. І. Кисіль, «через неузгодженість доктринальних підходів законодавці більшості країн вдаються лише до загальних формулювань, тому застереження *ordre public* так нагадують одне одного в різних законодавствах» [10, с. 197]. У зв'язку з цим застереження про публічний порядок порівнюються до «хамелеона, який з часом змінюється і набуває різні кольори в різних країнах» [11, с. 455]. З іншого боку, Л. А. Лунц зазначає, що закон, судова практика та доктрина всіх без винятку держав світу однак розуміють сутність публічного порядку так: іноземний закон, до якого відсилає колізійна норма, не може бути застосованим і засновані на ньому права не можуть бути визнані судом вітчизняної держави, якщо таке застосування закону чи визнання прав суперечило б публічному порядку цієї держави [12, с. 269].

Проте в доктрині міжнародного приватного права наводяться складові поняття публічного порядку, зокрема, В. І. Кисіль виділяє наступні елементи правопорядку України:

1) основні фундаментальні принципи національного права України, які охоплюють такі імперативні норми публічного, приватного та процесуального права, що становлять скелет правопорядку в Україні;

2) загальноновизнані принципи моралі та справедливості, важливі для українського правопорядку й панівні в українському суспільстві;

3) законні інтереси українських фізичних і юридичних осіб, української держави та українського суспільства, захист яких є основним завданням української правової системи;

4) загальноновизнані принципи й норми міжнародного права, які є частиною української правової системи, й особливо міжнародно-правові стандарти прав людини [10, с. 198-199].

Спроби конкретизувати зміст поняття публічного порядку робляться й в судовій практиці. Так, згідно з роз'ясненнями, викладеними в п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» від 24 грудня 1999 року, під публічним порядком належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи та засади, які становлять основу сформованого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо) [13].

У постанові від 20 вересня 2019 року Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду був більш конкретним та запропонував розуміти під публічним порядком правопорядок держави, визначені принципи і засади, які становлять основу існуючого у ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканості й основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо). Публічний порядок будь-якої держави включає фундаментальні принципи і засади правосуддя, моралі, які держава має намір захистити навіть тоді, коли це не має прямого стосунку до самої держави; правила, які забезпечують фундаментальні політичні, соціальні та економічні інтереси держави; обов'язок держави з дотримання своїх зобов'язань перед іншими державами та міжнародними організаціями [14].

Одним з небагатьох документів, в яких наводиться елементи публічного порядку, є Рекомендації Асоціації міжнародного права щодо застосування публічного порядку як підстави для відмови у визнанні або примусовому виконанні міжнародного арбітражного рішення [15], які вказують, що міжнародний публічний порядок будь-якої держави включає в себе:

(I) фундаментальні принципи, які стосуються справедливості або моралі, які ця держава бажає захищати, навіть якщо вона не була безпосередньо залучена в спір;

(II) правила, призначені для обслуговування основних політичних, соціальних або економічних інтересів держави, відомі як *lois de polis* або «правила публічного порядку»; і

(III) обов'язок держави дотримуватися своїх зобов'язань перед іншими державами або міжнародними організаціями (пункт 1 (d)) [15, с. 256].

Внаслідок такого нечіткого визначення і тлумачення наповнення концепції публічного порядку конкретним змістом є і повинно залишатися в першу чергу завданням суду. Визначення того, що становить основні цінності правопорядку держави в мінливих соціальних, економічних і політичних реаліях, повинно проводитися під час застосування закону в індивідуальних обставинах конкретної справи [16, с. 249]. Таким чином, загальний характер застереження про публічний порядок є не його недоліком, а, скоріше, його іманентною властивістю, без якої воно не могло б виконувати відведену йому еластичну функцію в системі колізійного права [17, с. 153].

В цьому відношенні широковідомі зауваження англійського судді Берроу, який ще в 1824 році попереджав, що публічний порядок подібний неслухняному коню: «якщо він сяде на нього верхи, ніколи не дізнається, куди він вас понесе» [18, с. 971]. Отже, положення про публічний порядок слід використовувати з обережністю. Тільки в індивідуальних обставинах конкретної справи можна встановити, чи виправдане використання застереження, тому що в кожному разі суддя повинен оцінювати, якою мірою індивідуальні наслідки застосування іноземного

права, а не норми іноземного права, що розуміються абстрактно, суперечили б правопорядку держави суду.

Таким чином, положення про публічний порядок є відступленням від загальних принципів міжнародного приватного права, згідно з якими певні правові відносини з іноземним елементом регулюються правом, вказаним відповідною нормою колізійного права, що призводить до ситуації, коли суди не завжди застосовують матеріально-правові норми свого власного приватного права, але в рівній мірі застосовують іноземне право – залежно від того, який закон колізійні норми, що діють в місці знаходження суду, вказують яке право, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами» (див., напр., ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Незважаючи на гармонізацію права на рівні ЄС, норми колізійного права ЄС містять вищезгаданий інститут, що дозволяє компетентному суду відмовлятися від використання норми іноземного права, коли він приходиться до висновку, що їх застосування суперечить основам національної правової системи.

Відповідно до ст. 21 Регламенту Риму I [19] і ст. 26 Регламенту Риму II [20], у застосуванні вказаного цим Регламентом положення права будь-якої країни може бути відмовлено лише в тому випадку, якщо таке застосування є явно не сумісним з публічним порядком суду.

Поняття публічного порядку в міжнародному приватному праві ЄС «слід розуміти як публічний порядок, завдання якого, в зв'язку з його положенням, полягає в запобіганні вкрай негативних наслідків іноземного права (матеріально-правова стаття про публічний порядок) або іноземних судових рішень (процесуальна стаття про публічний порядок)» [21, с. 440]. Різниця між матеріально-правовим та процесуальними положеннями про публічний порядок точно описана А. Белоглавеком: «застосування матеріально-правового застереження про публічний порядок розглядається в ситуації, коли наслідки його порушення можуть бути допущені тільки гіпотетично, в той час як у другому випадку (процесуальне застереження про публічний порядок) мова йде про наслідки конкретного рішення» [21, с. 458].

Межі положення про публічний порядок визначають цінності, на яких заснована ця правова система і без яких вона втратить свою аксіологічну, етичну і культурну ідентичність [22, с. 167]. Доктрина зазвичай виходить з того, що застереження про публічний порядок виключає застосування компетентного права в ситуаціях, коли його застосування привело б до наслідків, явно несумісних з правовим порядком держави, в якій суд виносить рішення по справі. Таким чином, це свого роду «запобіжний клапан» або «фільтр» іноземного права [23, с. 59]. Це застереження є винятком з принципу застосування іноземного права та, як виняток, не може тлумачитися широко.

Застереження про публічний порядок, як і всі загальні положення, є розпливчастим і залишено на розсуд суду [24, с. 24], проте вимога дотримання правопорядку не означає повного дотримання всіх чинних положень закону, а тільки основних принципів правового порядку, які слід розуміти як принципи і засади, які становлять основу існуючого у ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканості й основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо), фундаментальні принципи і засади справедливості і правосуддя. Як зазначив Верховний Суд України, ці положення покликані встановити правовий бар'єр на шляху рішень, ухвалених всупереч кардинальним процесуальним і матеріально-правовим принципам, на яких тримається публічний порядок [14].

При розгляді конкретної справи може виявитися, що, незважаючи на значні відмінності між застосовуваним правом і національним законодавством, застосування іноземного права не призведе до наслідків, що суперечать основоположним принципам публічного порядку держави

правозастосування. У такій ситуації немає підстав для застосування статті 21 Регламенту Рим I. Отже, підставою для відмови в застосуванні іноземного права на підставі статті про публічний порядок не може бути:

1) той факт, що конкретний інститут іноземного права невідомий в цій правовій системі,

2) ситуація, при якій застосування іноземного права буде менш сприятливим для громадянина, ніж застосування національного закону, або

3) суб'єктивне переконання судді в «неадекватності» іноземної правової системи [25, с. 163].

Таким чином, хоча положення про публічний порядок також було включено до нормативних актів ЄС, оцінка наслідків застосування іноземного права проводиться в кожному випадку з точки зору правового порядку країни суду. Основним наслідком застосування застереження про публічний порядок буде відмова суду застосувати положення іноземного права. Це не означає автоматичного виключення застосування іноземного права [22, с. 80].

Зазначимо, що «протиріччя» публічного порядку – це не просто невідповідність, оскільки «зазвичай, міжнародне приватне право передбачає застосування матеріальних норм іншого змісту, ніж той, які мають свої власні матеріальні норми» [22, с. 83]. Тому в Регламенті Рим I та Рим II застосовується формулювання «явної несумісності».

В пункті 32 Регламенту Рим II міститься керівництво щодо тлумачення при застосуванні положення про публічний порядок, відповідно до якого: «міркування громадського інтересу виправдовують в виняткових обставинах використання судами держав-членів таких механізмів, як застереження про публічний порядок і переважачі імперативні положення. Зокрема, застосування положення права, зазначеного цим Регламентом, яке спричинило б призначення суми, що сплачується в порядку відшкодування шкоди, що має характер повчального заходу або покарання і є надмірною по відношенню до розміру завданого збитку, може з урахуванням обставин справи і правопорядку держави-члена суду, який розглядає справу, визнаватися таким, що суперечить публічному порядку суду» [20].

В цьому контексті цікавим є приклад застосування категорії публічного порядку в Справі Інмара [26], в якій Європейський суд розглядав спір з контракту, укладеного між компанією зі Сполучених Штатів Америки і агентом, що знаходився в Сполученому Королівстві Великої Британії та Ірландії. За обранням сторонами правом контракт регулювався законодавством Каліфорнії. Контракт був розірваний американською компанією, внаслідок чого агент заявив вимогу про стягнення компенсації, хоча право Каліфорнії не передбачає будь-якої компенсації в такому випадку. Суд застосував Директиву № 86/653/ЄЕС від 18 грудня 1986 року про зближення законодавства держав-членів ЄС щодо незалежних комерційних агентів [27] і вирішив, що європейський публічний порядок вимагає виплати компенсації при розірванні агентського договору за відсутності вини агента, а отже, в цьому конкретному пункті законодавство Каліфорнії не застосовується і замінюється обов'язковою нормою Співтовариства.

Відповідно до практики Європейського суду, застереження про публічний порядок повинне використовуватися тільки у виняткових випадках (рішення Європейського суду від 4 лютого 1988 року по Справі 145/86, *Horst Ludwig Martin Hoffmann v. Adelheid Krieg* [28]) і таким чином, щоб воно не становило перешкоду для застосування цього положення (рішення Європейського суду від 2 червня 1994 р. по Справі C-414/92, *Solo Kleinmotoren GmbH v. Emilio Boch* [29]).

Разом з тим зазначимо, що згідно з переважною точкою зору, «концепції публічного порядку на національному рівні достатньо для захисту прав людей, і тому немає необхідності запроваджувати специфічний європейський

публічний порядок» [22, с. 170]. І це зрозуміло, оскільки членство в Європейському Союзі призводить до зближення правових систем держав-членів, отже, ситуації, в яких може використовуватися положення про публічний порядок, природно, обмежені.

Проте це не означає, що концепція і межі застереження про публічний порядок знаходяться поза контролем інститутів ЄС. Європейський суд дотримується традиційної точки зору, заявляючи, що публічний порядок є територіальною концепцією (тобто існує особливий публічний порядок для кожної держави-члена), яка може з часом розвиватися. Таким чином, Європейський суд визнає, що держави-члени можуть змінювати зміст свого публічного порядку, якщо це може знадобитися задля розвитку членів їхніх громад і їх діяльності. Ось чому зазвичай зазначається, що публічний порядок – це не тільки територіальна концепція (притаманна кожній державі-члену), але також концепція, чутлива до часу: ніхто не знає, яким буде публічний порядок завтра.

Проте вже в 1977 році Суд почав втручатися в сам зміст публічного порядку держав-членів ЄС. У Справі Бушері [30] Європейський суд пояснює: «концепція передбачає, крім порушення публічного порядку, яке представляє собою будь-яке порушення закону, *реальну і досить серйозну загрозу, що зачіпає фундаментальні інтереси суспільства*» (курсиви наш). Цим рішенням Суд почав обмежувати свободу держав-членів ЄС визначати зміст свого публічного порядку. Тепер необхідні два єдиних критерія для того, щоб будь-яке правило характеризувалося як публічний порядок:

по-перше, воно повинно враховувати реальну і досить серйозну небезпеку, а не просто будь-яке порушення права;

по-друге, мета застереження про публічний порядок повинна полягати в захисті фундаментальних інтересів суспільства.

Підсумовуючи, можна зазначити, що як в Україні, так і в державах-членах ЄС категорії «публічний порядок» приділяється багато уваги, попри це, сьогодні все ж таки виникає чимало питань, що залишаються без відповіді.

Досвід України та держав-членів ЄС свідчить, що законодавець, віддаючи належне значенню нормі про

публічний порядок, обмежується найзагальнішими визначеннями «публічного порядку». Проте сучасне законодавство прагне сформулювати обмежувачі застосування застереження про публічний порядок.

По-перше, звернення до застереження про публічний порядок обумовлюється не протиріччям самих норм іноземного права основам вітчизняного правопорядку, а наслідком їх застосування: суд має право застосувати застереження тільки тоді, коли застосування норм іноземного права може привести до результату, що порушує публічний порядок. Цей аспект присутній як в міжнародному приватному праві України, так і Європейського Союзу.

По-друге, суд вправі звернутися до застереження про публічний порядок, якщо застосування іноземного права явно не сумісне з національним правопорядком. Це – новий обмежувач, який знайшов віддзеркалення як в законодавстві України, так й в колізійних регламентах ЄС. Вимога «явною несумісністю» зобов'язує суд довести, що існує несумісність без всяких сумнівів, і тим самим виключає широке застосування застереження про публічний порядок.

По-третє, Закон України «Про міжнародне приватне право» додатково містить вказівку (що відсутня в колізійних регламентах ЄС) на те, що відмова в застосуванні норми іноземного права не може ґрунтуватися лише на відмінності правової, політичної або економічної системи відповідної іноземної держави від правової, політичної або економічної системи власної держави. Закріплення цього положення має серйозне значення для обмеження випадків застосування застереження про публічний порядок. Поки існує безліч національних держав з різними політичними, економічними і правовими системами, неприпустимо застосовувати застереження на підставі лише однієї констатації відмінності в системах, оскільки це може привести до повного заперечення застосування іноземного права взагалі і заперечення міжнародного приватного права зокрема.

Таким чином, для застосування застереження необхідно в кожному конкретному випадку обґрунтувати, що застосування тієї чи іншої норми іноземного права призведе поза всякими сумнівами (явно) до результатів, несумісним з національним правопорядком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Payment of Various Serbian Loans Issued in France (Fr. v. Yugo.), Judgment. July 12. P.C.I.J. (ser. A). № 20.
2. Payment in Gold of Brazilian Federal Loans Contracted in France (Fr. v. Braz.). 1929. July 12. P.C.I.J. (ser. A). № 21.
3. Mosconi F. Exception to the operation of choice of law rules, *Recueil des Cours*. 1989. Vol. 217. P. 143-200.
4. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року. *Верховна Рада України*. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>.
7. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закону України від 24 лютого 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4002-12>.
8. Blom J. Public Policy in Private International Law and Its Evolution in Time. *Netherlands International Law Review*. 2003. Vol. 50 (3). P. 373-399.
9. Regulations Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:351:0001:0032:en:PDF>.
10. Міжнародне приватне право. Загальна частина : підручник / за заг. ред. А.С. Довгєрта, В.І. Кисіля. Київ : Алерта, 2012. 376 с.
11. Dutoit B. L'ordre public: caméléon du droit international privé. Un survol de la jurisprudence Suisse. *Mélanges Guy Flattet : recueil de travaux offerts à M. Guy Flattet, professeur honoraire à l'Université de Lausanne*. Lausanne: Diffusion Payot, 1985. 551 p.
12. Лунц Л.А. Курс международного частного права : в 3 т. Москва : Спарк, 2002. Т. 1. 1007 с.
13. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99>.
14. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду у справі №824/256/2018, доступна за посиланням: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84375511>.
15. Resolution of the ILA on Public Policy as a Bar to Enforcement of International Arbitral Awards. *Arbitration International*. 2003. Vol. 19. Issue 2. P. 213-215.
16. Nygh P. E. Conflict of laws in Australia / 6th ed. Sydney : Butterworths, 1995. 600 p.
17. Mayer P., Heuze V. Droit International Privé / 11ème édition (précis domat). LGDJ, 2014. 788 p.
18. Briggs A. Public Policy in the Conflict of Laws: a Sword or a Shield, *Singapore Journal of International and Comparative Law*. 2002 Vol. 6. P. 953-978.
19. Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає застосуванню до договірних зобов'язань» («Рим I»). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_905.

20. Регламент (ЄС) N 864/2007 Європейського Парламенту і Ради «Щодо права, яке підлягає застосуванню до позадоговірних зобов'язань («Рим II»)». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_907#top.
21. Bělohávek A. J. Rome Convention-Rome I Regulation: commentary : new EU conflict-of-laws rules for contractual obligations. Huntington, N.Y.: Juris, 2010.
22. Czepelak M. Międzynarodowe prawo zobowiązań Unii Europejskiej. Warszawa: LexisNexis, 2012. 397 s.
23. Pazdan M. Prawo prywatne międzynarodowe. Warszawa: LexisNexis, 2010. 386 s.
24. Boer, de. T. M. Party autonomy and its limitations in the Rome II regulation. *Yearbook of Private International Law*. 2007. Vol. 9. P. 19-29.
25. Grzybczyk K. Prawo właściwe dla autorskoprawnej umowy licencyjnej. Warszawa: Wolters Kluwer, 2010. 223 s.
26. Ingmar Case (C-381/98, Ingmar 2000 [ECR] I-0930). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61998CJ0381>.
27. Директива Совета № 86/653/ЕЭС о сближении законодательств государств-членов ЕС в отношении независимых коммерческих агентов (Брюссель, 18 декабря 1986 года). URL: <https://www.alppp.ru/law/grazhdanskoe-pravo/mezhdunarodnoe-chastnoe-pravo/11/direktiva--86653ees-soveta-evropejskih-soobschestv.html>.
28. Case 145/86 Horst Ludwig Martin Hoffmann v. Adelheid Krieg. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=50615EE045E94EC2AA4BDB52F5C46A8F?text=&docid=94766&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1235796>.
29. Case C-414/92. Solo Kleinmotoren GmbH v. Emilio Boch (Reference for a preliminary ruling from the Bundesgerichtshof). URL: <https://curia.europa.eu/common/recdoc/convention/gemdoc94/pdf/04-z-en-94.pdf>.
30. Case 30/77, Regina v. Pierre Bouchereau [1977]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0030>